

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Sytuacja ofiar (pokrzywdzonych) i świadków przed międzynarodowymi trybunałami karnymi

Author: Joanna Nowakowska-Małusecka

Citation style: Nowakowska-Małusecka Joanna. (2009). Sytuacja ofiar (pokrzywdzonych) i świadków przed międzynarodowymi trybunałami karnymi W: B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka (red.), "Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe - granice i wspólne obszary : księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej" (s. 409-428). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Joanna Nowakowska-Matusecka

Sytuacja ofiar (pokrzywdzonych) i świadków przed międzynarodowymi trybunałami karnymi

Wprowadzenie

Każda zbrodnia to sprawca i jego ofiara. Przeciwno sprawcy prowadzone jest postępowanie karne, podczas którego organy ścigania, a potem także sąd, muszą przestrzegać gwarancji procesowych przysługujących oskarżonemu. Powszechna deklaracja praw człowieka z 1948 r.¹ (PDPCz) zawiera podstawowe standardy (por. art. 9, 10 i 11 PDPCz), które zostały później rozwinięte w wielu dokumentach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka. Jednym z szeroko, choć nie powszechnie, akceptowanych instrumentów jest Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.² (Pakt lub MPPOiP). Dla omawianej problematyki zasadnicze znaczenie ma art. 14 Paktu, odnoszący się bezpośrednio do gwarancji procesowych, jakie przysługują oskarżonemu i skazanemu. Podobne regulacje znajdują się w Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.³ (Europejska konwencja lub EKPCz), której art. 6 gwarantuje każdej osobie znajdującej się w obrębie jurysdykcji pań-

¹ Powszechna deklaracja praw człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne NZ dn. 10.12.1948 r. Tekst m.in. w: A. Przyborska-Klimczak: *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*. Lublin 2005.

² Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych przyjęty dn. 16.12.1966 r. Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167, załącznik.

³ Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przyjęta dn. 4.11.1950 r. Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284 oraz Dz.U. 1998, nr 147, poz. 962.

stwa-strony Europejskiej konwencji prawo do rzetelnego procesu sądowego. Jednakże w żadnym z tych przykładowych i, bez wątpienia, najważniejszych w swej materii dokumentów nie ma mowy o świadkach, a zwłaszcza o ofiarach zbrodni, których status w postępowaniu sądowym, a w tym drugim przypadku ochrona, powinny mieć źródło regulacji także w aktach prawa międzynarodowego.

Rola ofiar i świadków może być zgoła inna, zwłaszcza, że wielu świadków ofiarami nie jest, a zdarza się i tak, że świadkowie są również sprawcami zbrodni. Niniejsze opracowanie koncentruje się głównie na tych świadkach, którzy jednocześnie zostali pokrzywdzeni na skutek popełnionych zbrodni.

Ofiara zbrodni doznaje uszczerbku: na życiu, zdrowiu lub na posiadanej własności, jednak system wymiaru sprawiedliwości, zarówno krajowy, jak i międzynarodowy, skupia się przede wszystkim na ustaleniu odpowiedzialności karnej oraz ukaraniu tych, którzy są winni naruszeń prawa. Ofiarom, w najlepszym razie, pozostaje rola wspierająca oskarżenie, gdy uczestniczą w postępowaniu głównie w charakterze świadków. Większość procedur karnych nie przewiduje specyficznych potrzeb ofiar czy ochrony ich interesów w trakcie postępowania, z wyjątkiem sytuacji, gdy działają one właśnie jako świadkowie. Ofiary zbrodni nie mogą wszcząć postępowania karnego, ta decyzja w większości przypadków należy do oskarżyciela publicznego. Nie mają też prawa do aktywnego uczestniczenia w postępowaniu karnym. Jednak w różny sposób często stają się „cichymi partnerami” w procesie⁴.

Wskazuje się, że z punktu widzenia obrońców funkcjonującego powszechnie podejścia skierowanego na prawa i sytuację sprawcy (oskarżonego) nie jest obowiązkiem, odpowiedzialnością czy rolą społeczności międzynarodowej państw zapewnienie ofiarom naruszeń prawa humanitarnego istotnego miejsca w jakimkolwiek międzynarodowym procesie karnym czy też zapewnienie możliwości żądania odszkodowania, zarówno od państwa, jak i jednostek. Jeśli taka odpowiedzialność ma miejsce, to leży po stronie konkretnego państwa⁵. Wydaje się jednak, że ignorowanie roli ofiar zbrodni (popełnianych często na masową skalę), ich sytuacji i interesu w toczącym się postępowaniu, ze względu na cierpienia, jakich doświadczyły, oraz wkład, jaki mogą wnieść w to postępowanie, nie może mieć miejsca.

Zanim doszło do utworzenia międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc* dyskusje na temat sytuacji ofiar zbrodni w postępowaniu karnym

⁴ A. McDonald: *The Development of a Victim-Centered Approach to International Criminal Justice for Serious Violations of International Humanitarian Law*. In: *International Humanitarian Law. Prospects*. Eds. J. Carey, W.V. Dunlap, R.J. Pritchard. Ardsley 2006, s. 237–238, za: R.S. Clark, D. Tolbert: *Towards an International Criminal Court*. In: *The Universal Declaration of Human Rights: Fifty Years and Beyond*. Eds. E. Stamatopoulou, Y. Danieli, C.J. Dias. [b.m.w.] 1998, s. 110.

⁵ Ibidem, s. 238–239.

(zwłaszcza tych najpoważniejszych, popełnianych w czasie konfliktów zbrojnych lub/i mających masowy charakter) prawie nie miały miejsca. Odzwierciedlają to dokumenty międzynarodowe. Uważano bowiem, że może występować potencjalny konflikt pomiędzy prawem oskarżonego do rzetelnego procesu a prawami ofiar i świadków do bezpieczeństwa i prywatności⁶.

Tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej międzynarodowe prawo praw człowieka było jedynie pomysłem, nieubranym jeszcze w prawne formy, dlatego Karty Międzynarodowych Trybunałów Wojskowych w niewielkim tylko stopniu odnosiły się do gwarancji procesowych oskarżonego i w ogóle nie przewidywały dla ofiar miejsca w postępowaniu. Trzeba przy tym zaznaczyć, że w postępowaniu dowodowym zeznania świadków były raczej rzadkością. Trybunały orzekały przede wszystkim na podstawie zgromadzonych i przedstawionych dokumentów. Należy też zwrócić uwagę na fakt, że Trybunał Norymberski⁷ i Trybunał Tokijski⁸ działały na podstawie szczątkowych i podstawowych reguł procesowych⁹.

Jednak w ostatnich dekadach na ofiary naruszeń praw człowieka oraz prawa humanitarne zaczęto — w aspekcie międzynarodowym — zwracać coraz większą uwagę. Pierwsze konkretne działania zostały podjęte na forum Zgromadzenia Ogólnego NZ, które w 1985 r. uchwaliło Deklarację podstawowych praw ofiar przestępstw i nadużycia władzy¹⁰, kładąc w niej nacisk na dopuszczenie uczestnictwa ofiar w postępowaniu karnym oraz

⁶ Ch. Chinkin: *The Protection of Victims and Witnesses*. In: *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law. The Experience of International and National Courts*. Eds. G. Kirk McDonald, O. Swaak-Goldman. Vol. 1. *Commentary*. Kluwer Law International 2000, s. 455.

⁷ Porozumienie pomiędzy rządem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki, rządem tymczasowym Republiki Francuskiej i rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane dn. 8 sierpnia 1945 r. w Londynie oraz Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Dz.U. 1947, nr 63, poz. 367; M. Fleming: *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Zbiór dokumentów*. Uzupełn. i red. M. Gaska, E. Mikos-Skuzia. Warszawa 2003.

⁸ Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu była wzorowana na Karcie Trybunału Norymberskiego. Więcej zob. J. Nowakowska-Małusecka: *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*. Katowice 2000, s. 19, za: W.M. Reisman, C.T. Antoniou: *The Laws of War. A Comprehensive Collection of Primary Documents in International Laws Governing Armed Conflict*. New York 1994, s. 318, a także G. Werle: *Principles of International Criminal Law*. The Hague, T.M.C. Asser Press, 2005, s. 11—12, 424.

⁹ Ch. Chinkin: *The Protection of Victims...*, s. 455.

¹⁰ Declaration of Basic Principles for Victims of Crimes and Abuse of Power. UNGA Res. 40/34 (29.11.1985), za: H. Friman: *Procedural Law in Internationalized Criminal Courts*. In: *Internationalized Criminal Courts Sierra Leone, East Timor, Kosovo, and Cambodia*. Eds. C.P.R. Romano, A. Nollkaemper, J.K. Kleffner. Oxford 2004, s. 350.

na możliwość dochodzenia przez nie zadośćuczynienia. W dokumencie tym zdefiniowano również pojęcie ofiary/pokrzywdzonego. Jest nim osoba, która zaznała krzywdy (tak fizycznej, jak i psychicznej), cierpień, straty materialnej lub ograniczenia jej podstawowych praw na skutek naruszenia prawa karnego państwa. Pojęcie to obejmuje również członków najbliższej rodziny, a także osoby będące na utrzymaniu bezpośredniej ofiary oraz te, które na skutek udzielanej ofiarom pomocy doznały krzywdy¹¹.

Dopiero kolejna dekada przyniosła szersze regulacje i to mające formę aktów prawnie wiążących. Zaczęto tworzyć międzynarodowe trybunały karne.

Międzynarodowe trybunały karne *ad hoc*

Pierwsza połowa lat dziewięćdziesiątych XX w. przyniosła dwie ogromne tragedie: wojnę w byłej Jugosławii w latach 1992—1995 i później w Kosowie w 1999 r. oraz konflikt, a w konsekwencji ludobójstwo, w Rwandzie w 1994 r. Mimo wielu nieudolnych działań społeczności międzynarodowej, niemocy w próbach powstrzymania eskalacji konfliktów i popełnianych w nich zbrodni, Rada Bezpieczeństwa zdecydowała o powołaniu międzynarodowych trybunałów karnych — dla byłej Jugosławii (Trybunał Jugosłowiański lub MTKJ) i dla Rwandy (Trybunał Rwandyjski lub MTKR), których zadaniem miało być ściganie sprawców najpoważniejszych zbrodni prawa humanitarnego: zbrodni wojennych, zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości¹². W raportach rekomendujących statuty obu trybunałów Sekretarz Generalny ONZ potwierdził, iż jedną z podstawowych zasad jest zapewnienie oskarżonym gwarancji procesowych oraz prawa do rzetelnego sądu¹³.

W związku ze szczególnym charakterem zbrodni popełnianych na terytorium byłej Jugosławii i w konflikcie w Rwandzie, gdzie dochodziło do czy-

¹¹ M. Płachta: *Międzynarodowy Trybunał Karny*. T. 1. Kraków 2004, s. 896—897.

¹² Międzynarodowy Trybunał do Sądzenia Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popełnione na Terytorium Byłej Jugosławii od 1991 r. SC Res. S/Res/808 (1993), SC Res. S/Res/827 (1993); Międzynarodowy Trybunał do Sądzenia Osób Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i Inne Poważne Naruszenia Międzynarodowego Prawa Humanitarnego Popełnione na Terytorium Rwandy oraz Obywateli Rwandyjskich Odpowiedzialnych za Ludobójstwo i Inne Takie Naruszenia Popełnione na Terytorium Państw Sąsiednich od 1 stycznia 1994 r. do 31 grudnia 1994 r. SC Res. S/Res/955 (1994).

¹³ Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of the SC Resolution 808 (1993). UN Doc. S/25704 (1993), § 99 i 108.

stek etnicznych, a jednym z instrumentów zastraszania i niszczenia była przemoc na tle seksualnym oraz masowe gwałty dokonywane na kobietach i mężczyznach, należało zapewnić ofiarom i świadkom tych zbrodni należyłą ochronę. W tym celu w art. 35 Regulaminu Trybunału Jugosłowiańskiego¹⁴ przewidziano powołanie — w ramach Sekretariatu — jednostki zajmującej się ochroną ofiar i świadków (*Victims and Witnesses Unit*). Jej głównym zadaniem miało być przede wszystkim udzielanie porad, zwłaszcza w sprawach o gwałty, a także rekomendowanie odpowiednich środków, które należałoby podjąć, by ochrona była realna. W tego typu sytuacjach, szczególnie w pierwszych latach działania trybunałów, istniało faktyczne zagrożenie życia i bezpieczeństwa osób pokrzywdzonych oraz ich rodzin. Statuty trybunałów bardzo ogólnie określają te środki ochronne (por. art. 22 Statutu MTKJ i art. 21 Statutu MTKR¹⁵), szczegółowe regulacje znajdują się jednak w regulaminach¹⁶ (por. art. 75 Regulaminu MTKJ¹⁷).

Przewidziane Regulaminem środki obejmują m.in. prowadzenie postępowania niejawnego (*in camera*) oraz ochronę tożsamości ofiar, a także możliwość nieujawniania publiczności ani środkom masowego przekazu miejsca pobytu ofiar, świadków bądź osób im bliskich. Możliwe jest także wymazanie nazwisk tych osób z jawnych zapisów sądowych, składanie zeznań za pomocą techniki telewizyjnej tak, by osoby objęte ochroną nie były widoczne na sali rozpraw, a mogły odpowiadać na pytania. Należy jednak pamięć-

¹⁴ Rules of Procedure and Evidence. UN Doc. IT/32 (1994) z późn. zm.

¹⁵ Artykuły te stanowią: „Międzynarodowy Trybunał przewiduje w swych regulach procesowych i dowodowych ochronę pokrzywdzonych i świadków. Te środki ochrony obejmują między innymi prowadzenie postępowań niejawnych oraz ochronę tożsamości pokrzywdzonego”. Polski tekst w: M. F l e m i n g: *Międzynarodowe prawo humanitarne...*

¹⁶ J. N o w a k o w s k a - M a ł u s e c k a: *Odpowiedzialność karna jednostek...*, s. 102.

¹⁷ Artykuł ten jest już bardziej szczegółowym, ale nie jedynym uregulowaniem dotyczącym omawianej kwestii. Brzmi następująco:

- „(A) A Judge or a Chamber may, proprio motu or at the request of either party, or of the victim or witness concerned, or of the Victims and Witnesses Unit, order appropriate measures for the privacy and protection if victims and witnesses, provided that the measures are consistent with the rights of the accused.
- (B) A Chamber may hold in camera proceeding to determine whether to order:
- (i) measures to prevent disclosure to public or the media of the identity or whereabouts of a victim or a witness, or of persons related to or associated with him by such means as:
 - (a) expunging names and identifying information from the Chamber’s public records;
 - (b) non-disclosure to the public of any records identifying the victim;
 - (c) giving of testimony through image- or voice-altering devices or closed circuit television; and
 - (d) assignment of a pseudonym;
 - (ii) closed sessions, in accordance with Rule 79;
 - (iii) appropriate measures to facilitate the testimony of vulnerable victims and witnesses, such as one-way closed circuit television.
- (C) A Chamber shall, whenever necessary, control the manner of questioning to avoid any harassment or intimidation”.

tać o stosowaniu takich środków ochrony ofiar i świadków, które nie naruszają prawa oskarżonego do rzetelnego procesu¹⁸.

Również w postępowaniu przygotowawczym Trybunały muszą mieć na uwadze szczególną rolę, jaką odgrywają ofiary i świadkowie. Dlatego też, jeśli zaistnieją ku temu okoliczności (jak np. zagrożenie bezpieczeństwa danej osoby), oskarżyciel może wnioskować do Izby Orzekającej o nieujawnianie danych osobowych ofiary czy świadka do czasu objęcia ich ochroną Trybunału. Ochrona ta jest przyznawana w ramach funkcjonowania wspomnianej już specjalnej jednostki. Rzecz jasna, takie postępowanie nie może w żaden sposób naruszać prawa oskarżonego do obrony¹⁹.

Jednakże art. 75 Regulaminu wzbudził wątpliwości, czy rzeczywiście prawa ofiar i świadków do ochrony na podstawie przytoczonych wcześniej regulacji nie naruszają gwarancji procesowych oskarżonego z art. 21 Statutu MTKJ (i art. 20 Statutu MTKR). Chodzi tu przede wszystkim o jego prawo do przesłuchania świadków oskarżenia lub doprowadzenie do takiego przesłuchania (art. 21.4(e) Statutu MTKJ, art. 20.4(e) Statutu MTKR)²⁰. Dla zilustrowania owej problematycznej kwestii Monroe Leigh posłużył się przykładem konkretnej decyzji Trybunału w sprawie Duško Tadića²¹, zarzucając jej naruszenie właśnie prawa oskarżonego do rzetelnego procesu. Zdaniem Trybunału, żadne standardy międzynarodowe, w tym ani art. 14 MPPOiP, ani art. 6 EKPCz, gwarantując prawo do rzetelnego procesu, nie wspominają o ochronie ofiar i świadków. Dlatego więc interpretacja tych artykułów, przyjęta przez inne niż Trybunał organy międzynarodowe, ma ograniczone znaczenie w stosowaniu Statutu i Regulaminu Trybunału, organy te bowiem dokonują wykładni postanowień w kontekście ich własnych kompetencji. Trybunał zaś działa w swych specyficznych ramach²². Ponadto, według Trybunału, art. 6 EKPCz ma zastosowanie do zwykłego postępowania karnego, a jego ust. 1 — do postępowania cywilnego, podczas gdy sam Trybunał ma rozpoznawać sprawy dotyczące zbrodni uważanych za najbardziej odrażające i okrutne, co do których jednocześnie stosuje się zasadę powszechnego ścigania (*universal jurisdiction*). W pewnym sensie

¹⁸ Ibidem, s. 103.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Na te kwestie uwagę zwrócili m.in. Ch.L. Blakesley: *Atrocity and Its Prosecution: The Ad Hoc Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda*. In: *The Law of War Crimes. National and International Approaches*. Eds. T.L.H. McCormack, G.J. Simpson. Kluwer Law International 1997, s. 220—224 oraz M. Leigh: *The Yugoslav Tribunal: Use of Unnamed Witnesses Against Accused*. „American Journal of International Law” 1996, vol. 90, no. 2, s. 235—238.

²¹ Prosecutor v. Duško Tadić. Decision on the Prosecutor’s Motion Requesting Protective Measures for Victims and Witnesses. Case No. IT-94-1-T z dn. 10.08.1995 r.

²² Ibidem, § 27.

też ów Trybunał podobny jest do trybunału wojskowego, a jak wiadomo — w postępowaniu przed takim organem gwarancje procesowe mogą być ograniczone do niezbędnego minimum²³. Trudno uznać to za trafny argument, gdyż Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Byłej Jugosławii (a dotyczy to też Trybunału Rwandyjskiego) nie był pomyślany jako trybunał wojskowy i nie jest nim. Wręcz przeciwnie, często podkreśla się jego cywilny charakter, a to, że stają przed nim sprawcy najcięższych zbrodni, nie może oznaczać ograniczenia ich prawa do rzetelnego procesu. Trybunał posłużył się też argumentem konfliktu zbrojnego, który może być podstawą zawieszenia niektórych praw gwarantowanych instrumentami praw człowieka (por. art. 4 MPPOiP i art. 14 EKPCz), a prawo do rzetelnego procesu jest częściowo derogowalne²⁴. Ten argument również można uznać za chybiony. Chociaż bowiem powstanie obu Trybunałów zostało „sprowokowane” konfliktami zbrojnymi, żaden z nich nie działa w sytuacji takiego konfliktu. Trybunał Jugosłowiański nie prowadzi przecież sądowniczej działalności w tzw. stanie nadzwyczajnym, lecz w warunkach pokojowych — w Holandii, Trybunał Rwandyjski zaś swą siedzibę ma w Tanzanii, gdzie także nie toczą się żadne działania wojenne²⁵.

W omawianej decyzji Trybunał postanowił zastosować art. 75 Regulaminu niemalże w całości. Nie budzi szczególnych wątpliwości prowadzenie przesłuchań *in camera* czy nieujawnianie tożsamości ofiar i świadków opinii publicznej i mediom. Jednakże Trybunał zdecydował także o anonimowości chronionych osób zarówno wobec oskarżonego, jak i jego obrońcy. Trzeba jednak podkreślić, że nie oznacza to w tym wypadku pozbawienia oskarżonego sposobności przesłuchania anonimowego świadka, zatem czy można mówić o naruszeniu prawa oskarżonego z art. 21.4(e) Statutu Trybunału do przesłuchania świadka, czy jego spowodowania. Argumentując swe stanowisko w tej kwestii, Trybunał wskazał na warunki, jakie muszą być spełnione, aby możliwe było wprowadzenie takiego środka ochrony. Po pierwsze — musi istnieć realna obawa o bezpieczeństwo świadka lub jego rodziny; po drugie — zeznania tego świadka mają kluczowe znaczenie w sprawie; po trzecie — według Izby Orzekającej rozpatrującej sprawę, nie ulega wątpliwości wiarygodność świadka; po czwarte — podjęcie danego środka ochrony świadka musi być niezbędnie konieczne. Trybunał dodał też, że w jego ramach nie jest możliwe funkcjonowanie programu ochrony świadków, jaki występuje w systemach prawnych niektórych państw. Ponadto świadkowie mogą być właściwie chronieni tylko w trakcie

²³ Ibidem, § 28.

²⁴ Ibidem, § 61.

²⁵ J. Nowakowska-Małusecka: *Odpowiedzialność karna jednostek...*, s. 104.

postępowania przed Trybunałem²⁶. Anonimowość świadka wobec oskarżonego nie uwłącza prawu oskarżonego do przesłuchania tego świadka dopóty, dopóki umożliwia się mu zadawanie pytań i konfrontację²⁷. Inaczej uważał sędzia Ninian Stephen, wyrażając swe zdanie odrębne²⁸. Według niego ani Statut, ani Regulamin Trybunału nie popierają stanowiska jakoby użycie anonimowego świadka przeciwko oskarżonemu można było pogodzić z wymaganiami rzetelnego procesu. Tak więc instrumenty te nie powinny być interpretowane w sposób zezwalający na odmówienie ujawnienia tożsamości świadka wobec oskarżonego lub jego obrońcy. Na stanowisku tym stoi również Monroe Leigh, podkreślając, że w art. 75 Regulaminu nie ma mowy o zachowaniu anonimowości świadka wobec oskarżonego²⁹. Nasuwa się też pytanie, czy w takiej sytuacji możliwe jest sprawdzenie wiarygodności świadka, podważenie jego zeznań przez obronę. W sprawie *Kostovski* przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w orzeczeniu odnaleźć można następujące podejście:

„Jeśli obrona nie zna tożsamości świadka, pozbawiona jest wielu szczegółów, na których podstawie mogłaby przekonywać, że jest on uprzedzony do oskarżonego, wrogo do niego nastawiony lub z innego powodu niewiarygodny. Zeznania mogą być fałszywe lub błędne, a obrona, z powodu braku informacji związanych z tożsamością świadka, nie będzie w stanie skutecznie zwrócić na to uwagi sądu. Pozbawiona jest bowiem możliwości kwestionowania jego wiarygodności. Niebezpieczeństwo poważnego nadużycia jest w takiej sytuacji oczywiste”³⁰.

²⁶ Ibidem, § 62—66 i 77.

²⁷ Ibidem, § 67.

²⁸ *Prosecutor v. Duško Tadić*. Separate Opinion of Judge Stephen on the Prosecutor's Motion Requesting Protective Measures for Victims and Witnesses. Case No. IT-94-1-T z dn. 10.08.1995 r.

²⁹ M. Leigh: *The Yugoslav Tribunal...*, s. 237.

³⁰ *Kostovski v. The Netherlands*. A 166 (1989), za: M.A. Nowicki: *Kamienie milowe. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*. Warszawa 1996, s. 217; zob. także *Windisch v. Austria*. A 186 (1990): „[...] Nie znając tożsamości świadków, obrona stanęła przed przeszkodą prawie nie do przebycia. Pozbawiono ją bowiem informacji niezbędnych do kwestionowania ich wiarygodności [...]”. Ibidem, s. 227; podobnie sprawa *Van Mechelen and others v. The Netherlands*. A 224 (1997), wyrok z dn. 23.04.1997 r., streszczenie w: *European Court of Human Rights. Press Releases Issued by the Registrar of the European Court of Human Rights*, Strasbourg 7 April—2 May 1997, s. 7—11.

Zarówno sprawa³¹, jak i stanowisko Trybunału wywołały dyskusje³², głównie nad tym, czy ujawnienie tożsamości świadka wobec oskarżonego stanowi naruszenie jego prawa do przesłuchania go, a co za tym idzie — czy jest to również pogwałcenie prawa oskarżonego do rzetelnego procesu. Próbuując znaleźć rozwiązanie tych kwestii, trzeba pamiętać, że ani prawo oskarżonego do przesłuchania świadków oskarżenia, ani też do powołania świadków obrony nie mają charakteru absolutnego³³.

Jak widać, w postępowaniu przed Trybunałami *ad hoc* ofiarom zbrodni przypadła jedynie rola świadków, którym Statuty i Regulaminy zapewniają szczególną ochronę. Jednak, oprócz wymienionych już postanowień Regulaminu MTKJ, należy zwrócić jeszcze uwagę na inne regulacje, które pokazują pozycję ofiary w szerszej perspektywie.

Jest rzeczą oczywistą, że ofiary zbrodni — jako świadkowie — służą interesom wymiaru sprawiedliwości. Niemniej jednak reguły procesowe dotyczące zwrotu mienia lub odszkodowania, choć są dosyć ograniczone, otwierają możliwość pomocy ze strony Trybunału ofiarom, by te otrzymały odszkodowanie i doczekały sprawiedliwości. Jednak podkreśla się, że oma-

³¹ W sprawie Tadic Trybunał kilkakrotnie podejmował decyzje dotyczące ochrony świadków. Zob. m.in.: Prosecutor v. Duško Tadić. Decision on the Prosecutor's Motion, Requesting Protective Measures for Witness L. Case No. IT 94-1-T z dn. 14.11.1995 r.; Prosecutor v. Duško Tadić. Decision on the Defence Motions to Summon and Protect Defence Witness, and on the Giving of Evidence by Video-Link. Case No. IT-1-T z dn. 25.06.1996 r. Podobnie Trybunał Rwandyjski: Prosecutor v. Georges Anderson Nderubumwe Rutaganda. Decision on the Preliminary Motion Submitted by the Prosecutor for Protective Measures for Witnesses. Case No. ICTR-96-3-T z dn. 26.09.1996 r.

³² Krytyczne uwagi do artykułu M. Leigh zob.: Ch.M. Chinkin: *Due Process and Witness Anonymity*. „American Journal of International Law” 1997, vol. 91, no. 1 oraz replikę autora: M. Leigh: *Witness Anonymity is Inconsistent with Due Process*. „American Journal of International Law” 1997, vol. 91, no. 1. Ponadto krótkie komentarze do rzeczonyj decyzji Izby Orzekającej zawarto także w: F.P. King, A.-M. La Rosa: *The Jurisprudence of the Yugoslavia Tribunal: 1994—1996*. „European Journal of International Law” 1997, vol. 8, no. 1, s. 146—150 oraz Tadić Case. *The Jurisprudence*. „Bulletin of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia” 1997, no. 17, s. 5—8. Jak ważny i kontrowersyjny jest to problem świadczą także późniejsze publikacje prezentujące podobne opinie; zob. m.in.: F. Mumbwa: *Ensuring a Fair Trial whilst Protecting Victims and Witnesses — Balancing of Interests?* In: *Essays on ICTY Procedure and Evidence. In Honour of Gabrielle Kirk McDonald*. Eds. R. May, D. Tolbert, J. Hocking, K. Roberts, B.B. Jia, D. Mundis, G. Oosthuizen. Kluwer Law International 2001, s. 359—371.

³³ Takie stanowisko przyjął Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie Engel v. The Netherlands. A 22 (1976); więcej na ten temat zob.: D.J. Harris, M. O'Boyle, C. Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights*. London—Dublin—Edinburgh 1995, s. 266—269.

wiane reguły mają raczej charakter symboliczny niż są nastawione na osiągnięcie konkretnych rezultatów³⁴.

Zarządzenie przez Trybunał zwrotu mienia nie jest kierowane do państwa. Ono bowiem nie ponosi odpowiedzialności w postaci restytucji, lecz jest zobowiązane do wprowadzenia w życie (wyegzekwowania) wydanego przez Trybunał zarządzenia o zwrocie mienia. Będzie tu chodziło — w systemie prawa krajowego — o roszczenia osoby fizycznej przeciwko drugiej osobie fizycznej. Podobnie sytuacja wygląda z możliwością dochodzenia odszkodowania. Regulamin Trybunału przewiduje jedynie odszkodowanie, które może być zasądzone na rzecz ofiary przez sąd krajowy. Sam Trybunał nie ma w tej materii uprawnień³⁵.

Co do restytucji mienia, MTKJ (ale także MTKR) — na podstawie art. 24.3 Statutu — może „poza pozbawieniem wolności [...], zarządzić zwrot prawowitym właścicielom wszelkiej własności i zysków uzyskanych w wyniku przestępczego działania, w tym przez stosowanie środków przymusu”. Postanowienia Statutu rozszerzył art. 105 Regulaminu, który formułuje warunki, jakie muszą być spełnione, by takie zarządzenie zostało przez Trybunał wydane. Chodzi przede wszystkim o to, by doszło do skazania oskarżonego, oraz by występował związek pomiędzy zbrodnią a zagarniętą bezprawnie własnością. Związek ten nie został bliżej zdefiniowany. Wskazuje się, że art. 105 ma zastosowanie w przypadku popełnienia którejkolwiek ze zbrodni podlegających jurysdykcji Trybunału. Kolejnym wymaganiem jest też złożenie wniosku przez oskarżyciela lub podjęcie działania przez Izbę Orzekającą albo Apelacyjną. W tym wypadku zainteresowany nie ma prawa stawać przed Trybunałem, a co za tym idzie nie może w tej sprawie wносить roszczeń. Inicjatywa należy wyłącznie do oskarżyciela lub Izby³⁶.

Regulamin MTKJ zawiera ponadto postanowienia, które odnoszą się do kwestii odszkodowania na rzecz ofiar (art. 106). Jednak błędem byłoby sądzić, że Trybunał mógłby takie odszkodowanie zasądzić. Nie ma o tym mowy także w samym Statucie³⁷. W tej sytuacji — zgodnie z art. 106 Regulaminu — Sekretariat Trybunału ma obowiązek przekazać właściwym władzom zainteresowanego państwa orzeczenie uznające ostatecznie oskarżonego winnym zbrodni, która wyrządziła ofierze szkodę, w związku z czym — na podstawie odpowiednich przepisów prawa krajowego — ofiara będzie mogła

³⁴ T. van Boven: *The Position of the Victim in the Statute of the International Criminal Court*. In: *Reflections on the International Criminal Court*. Eds. H.A.M. von Hebel, J.G. Lammers, J. Schukking. The Hague 1999, s. 81–82.

³⁵ S. Malmström: *Restitution of Property and Compensation to Victims*. In: *Essays on ICTY Procedure and Evidence...*, s. 373.

³⁶ Ibidem, s. 374–376.

³⁷ Wszystkie te kwestie należy rozpatrywać także w odniesieniu do Trybunału Rwandyjskiego.

wnieść powództwo do sądu lub innego organu o odszkodowanie³⁸. Problemy, i to istotne, mogą pojawić się w prawie krajowym, ponieważ od jego regulacji zależeć będzie, kto takie powództwo mógłby wnieść (czy tylko ofiara, czy może także członkowie najbliższej rodziny), czy w ogóle mógłby to zrobić i jaki ewentualnie byłby zakres odszkodowania. Na unormowania krajowe w tym wypadku Trybunał nie może mieć wpływu. Regulamin w art. 106 nie nakłada na państwo obowiązku w tej materii³⁹. Ponadto, omawiane regulacje nie ograniczają adresatów roszczeń do sądów czy innych organów w byłej Jugosławii, dlatego możliwe jest wniesienie powództwa w ramach innego krajowego systemu prawnego.

Niestety, te ograniczone możliwości, jakie dają Statuty i Regulaminy Trybunałów, praktycznie nie są wykorzystywane. Znaczna bowiem większość sprawców zbrodni uniknie odpowiedzialności finansowej, a i obowiązujące Trybunały regulacje nie ulegną zmianie⁴⁰.

Należy także wspomnieć o jeszcze jednej kwestii: wielokrotnie poruszanej i deklarowanej potencjalnej pomocy ofiarom brutalnych i najczęściej popełnianych zbrodni, jakimi są gwałty i przemoc seksualna. W ostatnim czasie znacznej poprawie uległa sytuacja tych osób przed Trybunałem Rwandyjskim. W 2004 r. została utworzona specjalna jednostka medyczna zajmująca się ofiarami gwałtów — pacjentami zarażonymi wirusem HIV/AIDS. Jednak wsparcie medyczne przysługuje tylko tym ofiarom, które stają przed Trybunałem w charakterze świadków. Ochrona i pomoc jest więc minimalna. Ale nawet to minimum nie zostało wprowadzone przez Trybunał Jugosłowiański. Tu bowiem na żadnym etapie postępowania nie zapewniono ofiarom odpowiedniego wsparcia — ani medycznego, ani psychologicznego⁴¹.

Szczegółowej ochronie w czasie postępowania powinny podlegać dzieci, zarówno te, które uczestniczą w nim tylko w charakterze świadków, jak i przede wszystkim te, które są ofiarami zbrodni. Dzieci, głównie dziewczęta i młode kobiety, były ofiarami gwałtów i przemocy seksualnej. Przetrzytywano je w obozach koncentracyjnych, gdzie były wielokrotnie gwałcone, nierzadko przez długi okres. W orzecznictwie MTKJ jest to jeden z widocznych czynników, który wpływa na zaostrenie kary wobec sprawców takich

³⁸ T. van Boven: *The Position of the Victim...*, s. 81.

³⁹ S. Malmström: *Restitution of Property...*, s. 380—382.

⁴⁰ Próby w tym kierunku były kilkakrotnie czynione przez oskarżyciela Trybunału Carle Del Ponte, ale bezskutecznie. Trudno też oczekiwać jakichkolwiek zmian, skoro wkrótce przed MTKJ postępowania mają się zakończyć, za: A.-M. de Brouwer: *Reparation to Victims of Sexual Violence: Possibilities at the International Criminal Court and at the Trust Fund for Victims and Their Families*. „Leiden Journal of International Law” March 2007, vol. 20, no. 1, s. 214—215.

⁴¹ Ibidem, s. 216—218.

zbrodni⁴². W przypadku gdy dzieci biorą udział w procesie w charakterze świadków podejmowane są specjalne środki, by zapewnić im dodatkową ochronę i wsparcie. Czuwać ma nad tym Sekcja Ofiar i Świadków (*Victims and Witnesses Unit*)⁴³.

Inne trybunały karne

Miejsce, jakie dla ofiar w postępowaniach karnych przewidywały regulacje dotyczące trybunałów *ad hoc*, okazało się niewystarczające. Oczekiwania wobec międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości były większe. Uważano, że system ten, inaczej niż system prawa wewnętrznego, powinien lepiej spełniać nadzieje ofiar zbrodni i bardziej uwzględniać ich interes w dochodzeniu sprawiedliwości⁴⁴.

W związku z wydarzeniami w Timorze Wschodnim Rada Bezpieczeństwa, działając na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych, jesienią 1999 r. podjęła decyzję o ustanowieniu na terenie Timoru Wschodniego przejściowej administracji (UNTAET — United Nations Transitional Administration in East Timor)⁴⁵. W styczniu 2000 r. Międzynarodowa Komisja Śledcza w raporcie do Rady Bezpieczeństwa wskazała na konieczność powołania międzynarodowego trybunału, którego zadaniem byłoby osądzenie winnych naruszeń fundamentalnych praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego, do których dochodziło w Timorze Wschodnim w 1999 r. Rada Bezpieczeństwa nie podjęła jednak w tym kierunku żadnych działań. W zamian, pod naciskiem społeczności międzynarodowej, Indonezja zobowiązała się do postawienia przed swymi sądami podejrzanych o dokonanie tego typu naruszeń, a Specjalne Panele ds. Poważnych Zbrodni powołane przez UNTAET⁴⁶, a składające się z międzynarodowych i krajowych sędziów, ścigałyby sprawców w Timorze Wschodnim, w stolicy Dili. W ten

⁴² Zob. m.in. Prosecutor v. Kunarac et al. Case No. IT-96-23-T oraz IT-96-23-1-T, Trial Judgement z dn. 22.02.2001 r., a także IT-96-23/1-A, Appeal Judgement z dn. 12.06.2002 r.

⁴³ D. Tolbert: *Children and International Criminal Law: The Practice of the International Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY)*. In: K. Arts, V. Popovski: *International Criminal Accountability and the Rights of Children*. The Hague 2006, s. 149—153.

⁴⁴ H. Friman: *Procedural Law...*, s. 351.

⁴⁵ SC Res. S/Res/1272 (1999).

⁴⁶ Działy one do 2005 r. i raczej oceniane są krytycznie. Na ten temat zob. m.in. K. Stasiak: *Specjalne Panele Sędziów w Timorze Wschodnim — jako przykład trybunału umiędzynarodowionego*. W: *Prawo międzynarodowe. Księga Pamiątkowa Prof. Renaty Szafarz*. Red. nauk. J. Menkes. Warszawa 2007, s. 518—535.

sposób doszło do utworzenia specjalnych umiędzynarodowionych składów orzekających w ramach krajowego systemu wymiaru sprawiedliwości⁴⁷.

Ochrona ofiar zbrodni, jak również świadków, przybrała w tym systemie o wiele bardziej konkretny kształt. Specjalne Panele Sądzące miały obowiązek podjęcia odpowiednich środków, aby zapewnić ofiarom bezpieczeństwo, wsparcie medyczne i psychologiczne, godność i poszanowanie ich prywatności⁴⁸. Co więcej, ofiary miały między innymi prawo żądania od prokuratora prowadzenia specjalnego śledztwa lub podjęcia środków oraz prawo do wysłuchania przed sądem. Ofiara mogła również zażądać rewizji decyzji prokuratora o oddaleniu skargi. Tymczasowe Reguły Procedury Karnej przewidywały, że jednym z czynników wpływających na podjęcie określonych środków dla zapewnienia bezpieczeństwa świadków i ofiar jest ich wiek, jak również fakt, że zbrodni dokonano na dziecku. Co więcej, Reguły zawierały specjalne gwarancje dla przesłuchiowanych w śledztwie małoletnich⁴⁹. Ponadto został utworzony Fundusz Powierniczy pozostający do dyspozycji ofiar zbrodni oraz ich rodzin. Wpływały do niego pieniądze pochodzące z grzywien, konfiskat, od zagranicznych darczyńców oraz z innych źródeł⁵⁰.

Po interwencji wojskowej NATO w 1999 r. w Kosowie oraz utworzeniu przez Radę Bezpieczeństwa tymczasowej administracji (UNMIK — United Nations Mission in Kosovo)⁵¹ pojawiła się również potrzeba powołania międzynarodowych sędziów i prokuratorów, których zadaniem byłoby ściganie naruszeń praw człowieka i zbrodni prawa humanitarnego popełnianych na albańskich i serbskich cywilach. W lutym 2000 r. mianowano pierwszego międzynarodowego sędziego i prokuratora w Mitrovicy. Działania te były jednak niewystarczające, dlatego następne decyzje Misji umożliwiły mianowanie międzynarodowych sędziów i prokuratorów przy każdym sądzie i prokuraturze w Kosowie⁵². W ten sposób doszło do utworzenia w Kosowie hybrydowych czy umiędzynarodowionych sądów. Funkcjonują one w zasadzie na podstawie zarządzeń UNMIK, ale ich podstawowe źródło stanowi rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 1244⁵³. Ponadto działają w ścisłej współ-

⁴⁷ S. de Bertodano: *East Timor: Trials and Tribulations*. In: *Internationalized Criminal Courts...*, s. 79.

⁴⁸ UNTAET Reg. 2000/15 (6.06.2000).

⁴⁹ The Transitional Rules of Criminal Procedure for East Timor. UNTAET Reg. 2001/25 (14.09.2001), za: H. Friman: *Procedural Law...*, s. 353.

⁵⁰ H. Friman: *Procedural Law...*, s. 351—353.

⁵¹ SC Res. S/Res/1244 (1999).

⁵² UNMIK Reg. 2000/6 (27.05.2000).

⁵³ Szerzej na ten temat zob. J. Cerone, C. Baldwin: *Explaining and Evaluating the UNMIK Court System*. In: *Internationalized Criminal Courts...*, s. 42—57.

pracy z Międzynarodowym Trybunałem ds. Byłej Jugosławii, który ma swe biura także w Kosowie⁵⁴.

Związek z Trybunałem Jugosłowiańskim jest widoczny również w unormowaniach reguł proceduralnych. Wprowadzono bowiem dwa mechanizmy ochronne ofiar i świadków, które mają charakter nader kontrowersyjny. Chodzi mianowicie o możliwość zachowania anonimowości świadka, którego dane personalne nie mogą być ujawnione oskarżonemu, a także o immunitet od ścigania i ukarania świadka chętnego do współpracy w zamian za złożenie zeznań przeciwko innemu oskarżonemu oraz o zwolnienie z kary sprawcy, który dobrowolnie współpracuje z organami ścigania⁵⁵. Oczywiście, są to bardzo kontrowersyjne regulacje, zważywszy na stanowisko Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące gwarancji procesowych dla oskarżonego, o czym była już mowa.

Dnia 16 stycznia 2002 r. zostało podpisane porozumienie pomiędzy Sierra Leone i Organizacją Narodów Zjednoczonych w sprawie utworzenia specjalnego trybunału⁵⁶. Do jego zadań należy sądzenie osób odpowiedzialnych za poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego oraz prawa wewnętrznego Sierra Leone, do których dochodziło na terytorium Sierra Leone od dn. 30 listopada 1996 r. Specjalny Trybunał ds. Sierra Leone jest ściśle związany z ONZ, ale jako sąd hybrydowy funkcjonuje także na podstawie norm prawa wewnętrznego. Chodzi tu o *ratione materiae* z art. 5 Statutu Trybunału, który odwołuje się do dwóch ustaw krajowych: ustawy o zapobieganiu okrucieństwu wobec dzieci z 1926 r. oraz ustawy o celowym wyrządzaniu szkód z 1861 r.

I tym razem zasady procedury dotyczące ofiar i świadków opierają się na istniejących już i funkcjonujących regulacjach. W tym przypadku widać wyraźne odwołanie do Regulaminu Międzynarodowego Trybunału ds. Rwan- dy: utworzono specjalną Jednostkę ds. Ofiar i Świadków, która ma służyć Trybunałowi radą co do zapewnienia określonej pomocy ofiarom i świadkom. Jednakże brak jest tu możliwości uczestniczenia ofiary w postępowaniu i, co więcej, Trybunał zdecydował także o pozostawieniu kwestii odszkodowania sądom krajowym i wewnętrznemu ustawodawstwu. Podobnie jak w poprzednich przypadkach, wprowadzone zostały szczególne regulacje dotyczące przesłuchiwań dzieci, które były ofiarami lub świadkami zbrodni. Ze względu na to, że dla większości z nich były to przeżycia traumatyczne, do ich dyspozycji pozostaje specjalny ekspert, powołany w ramach Jednostki

⁵⁴ Szczegóły na temat powołania, składu, stosowanego prawa i funkcjonowania zob. J.-Ch. Cady, N. Booth: *Internationalized Courts in Kosovo: An UNMIK Perspective*. In: *Internationalized Criminal Courts...*, s. 60–78.

⁵⁵ UNMIK Reg. 2001/21 (19.09.2001), za: H. Friman: *Procedural Law...*, s. 352.

⁵⁶ UN Doc. S/2002/246 (6.03.2003) oraz SC Res. S/Res/ 1315 (2000). Fragmenty Porozumienia oraz Statutu Trybunału zob. w: M. Flemming: *Międzynarodowe prawo humanitarne...*

ds. Ofiar i Świadków. Dzieci nie mogą być zmuszane do złożenia przed Trybunałem zeznań pod przysięgą. Nie jest jednak jasne, czy jeśli ma ono miejsce, to wymagane będzie jego potwierdzenie. Co więcej, zeznanie takie jest możliwe tylko wtedy, gdy dziecko jest wystarczająco dojrzałe i nie pozostaje pod bezprawnym naciskiem⁵⁷. Ponadto Trybunał zdecydował, że w celu zminimalizowania bezpośredniej konfrontacji z oskarżonym dzieci będą przesłuchiwane z użyciem techniki telewizyjnej: w osobnym pokoju przed kamerą dziecko ma składać zeznania, widząc dokładnie salę rozpraw, ale nie będąc widzianym przez publiczność⁵⁸. Podobne środki ochronne (technika telewizyjna oraz dodatkowo system zniekształcania głosu, a także możliwość obecności psychologa z Jednostki ds. Ofiar i Świadków) przysługują świadkom, a przede wszystkim ofiarom gwałtów oraz przemocy seksualnej. Kobiety, które stały się ofiarami gwałtów oraz często długotrwałego i wielokrotnego wykorzystywania seksualnego, wymagają, by wobec nich podjęte zostały szczególne środki chroniące je przed ciekawością publiczną i dla zapewnienia spokoju, prywatności, by po raz kolejny nie musiały przeżywać tragicznych wydarzeń.

Ostatnimi specyficznymi, umiędzynarodowionymi organami sądowymi są Specjalne Izby Sądów w Kambodży, powołane w 2001 r. na podstawie prawa wewnętrznego w celu osądzenia zbrodni popełnionych w latach 1975—1979 przez reżim Czerwonych Khmerów. Dnia 6 marca 2003 r. w tej sprawie zostało podpisane porozumienie pomiędzy rządem Kambodży i Organizacją Narodów Zjednoczonych. Izby mogły działać od lipca 2006 r., ale większość spraw wpłynęła w październiku 2007 r.

W tym momencie, ze względu na to, że Izby nie rozpoczęły jeszcze na dobre swych prac sądowniczych, trudno powiedzieć, jak realizowane będą środki ochrony ofiar i świadków, których stosowanie przez Izby jest obowiązkowe. Do środków tych należą m.in. możliwość prowadzenia postępowania *in camera* oraz ochrona tożsamości ofiar i świadków. Należy zaznaczyć, że zgodnie z regułami Izb, ofiary reżimu Czerwonych Khmerów mogą przed Izbami odgrywać aktywną rolę. Mają między innymi prawo uczestniczenia w postępowaniu przygotowawczym, prawo do reprezentacji przez adwokata, mogą powoływać świadków i zadawać im pytania, jak również mogą dochodzić zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

Po raz pierwszy ofiary stanęły przed składem sądzącym dn. 4 lutego 2008 r. w sprawie przeciwko Nuon Cheo, jednemu z liderów Czerwonych

⁵⁷ H. Friman: *Procedural Law...*, s. 351—353.

⁵⁸ Prosecutor v. Sam Hinga Norman, Moinana Fofana, Allieu Kondewa. Decision on Prosecution Motion for Modification of Protective Measures for Witnesses (8.06.2004), za: A. Michels: „As If It Was Happening Again”: *Supporting Especially Vulnerable Witnesses, In Particular Women and Children, at the Special Court for Sierra Leone*. In: K. Arts, V. Pospolski: *International Criminal Accountability...*, s. 140.

Khmerów, oskarżonemu o planowanie i wydawanie rozkazów morderstw, tortur i brania w niewolę cywilów pod koniec lat siedemdziesiątych XX w.⁵⁹ Wydarzenie to uznawane jest za historyczne, bo też nigdy dotąd ofiarom nie przyznano do odegrania tak aktywnej roli w postępowaniu przed trybunałem karnym, także międzynarodowym⁶⁰.

Zachodzą jednak obawy, że sędziowie i prokuratorzy nie będą w sposób wystarczający stosować określonych standardów, chociaż samo prawo kambodżańskie także przewiduje zarówno środki ochronne, jak i udział pokrzywdzonych w postępowaniu i możliwość dochodzenia odszkodowania⁶¹. Wątpliwości dotyczą jednak bezstronności sędziów (przede wszystkim kambodżańskich) oraz rzeczywistego, a nie wybiórczego ścigania.

Międzynarodowy Trybunał Karny

W lipcu 1998 r. został przyjęty Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego⁶² (MTK lub Trybunał), instytucji, nad stworzeniem której społeczność międzynarodowa dyskutowała przez dziesiątki lat i pracowała z przerwami od zakończenia drugiej wojny światowej. Dopiero tragiczne wydarzenia lat dziewięćdziesiątych zeszłego stulecia, a więc ogrom zbrodni popełnianych w byłej Jugosławii i ludobójstwo w Rwandzie, a także powołanie trybunałów *ad hoc* spowodowały intensyfikację i zwieńczenie tych prac w postaci umowy tworzącej stały trybunał karny o zasięgu międzynarodowym.

W regulacjach Statutu MTK, odnoszących się do sytuacji oraz udziału ofiar i świadków w postępowaniu karnym, widoczna jest wyraźna zmiana i ewolucja. Pokrzywdzonemu nie tylko dano możliwość występowania w roli świadka, ale przyznano mu także prawo stawiania przed Trybunałem we własnym imieniu. Statut tym samym łączy elementy procedury karnej systemu *common law* i systemu kontynentalnego⁶³.

Zgodnie z Regułami procesowymi i dowodowymi, pokrzywdzonym jest osoba fizyczna, która ucierpiała wskutek popełnienia jakiegokolwiek zbrodni podlegającej jurysdykcji Trybunału, jak również organizacja lub instytucja,

⁵⁹ *Khmer Rouge Victims Participate in 'Historic Day' at UN-Backed Tribunal* (New York, 4.02.2008). www.un.org/news

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ H. F r i m a n: *Procedural Law...*, s. 352.

⁶² Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z dn. 17.07.1998 r. Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708.

⁶³ T. v a n B o v e n: *The Position of the Victim...*, s. 85—86 oraz M. P ł a c h t a: *Międzynarodowy Trybunał Karny*. T. 1..., s. 248—249.

która poniosła „bezpośrednie szkody w swoim majątku przeznaczonym na cele religijne, edukacyjne, artystyczne, naukowe lub charytatywne, w [jej] pomnikach historycznych, szpitalach oraz innych miejscach i obiektach służących celom humanitarnym” (Reguła 85)⁶⁴.

Na początek kilka uwag na temat pokrzywdzonych w roli świadków i samych świadków przed MTK. Postanowienia Statutu Trybunału odnoszą się do tego zagadnienia w art. 43.6, art. 54.1(b), art. 64.6(e) oraz w art. 68. W pierwszym przypadku Statut przewiduje utworzenie, w ramach Sekretariatu Trybunału, Biura ds. Pokrzywdzonych i Świadków. Instytucja ta ma podobne kompetencje i zadania jak te, które powierzono analogicznej jednostce funkcjonującej w ramach MTKJ. I tak, w porozumieniu z Urzędem Prokuratora, Biuro „ma zapewnić środki ochronne, środki bezpieczeństwa, doradztwo i inną pomoc świadkom, pokrzywdzonym występującym przed Trybunałem i innym osobom, którym grozi niebezpieczeństwo w związku z zeznaniami złożonymi przez świadków”. Artykuł 43.6 podkreśla również, że Biuro powinno zatrudniać tylko takie osoby, które mają wiedzę na temat urazów, włączając w to urazy związane z czynami polegającymi na użyciu przemocy seksualnej.

Artykuł 54 dotyczy obowiązków i uprawnień prokuratora w postępowaniu przygotowawczym. Na tym etapie postępowania prokurator jest zobowiązany podczas wykonywania swych obowiązków „szanować interesy i uwzględniać okoliczności osobiste pokrzywdzonych i świadków włącznie z wiekiem, płcią [...] i stanem zdrowia oraz brać pod uwagę charakter zbrodni, w szczególności gdy dotyczy ona przemocy seksualnej, związanej z płcią lub wobec dzieci” (art. 54.1(b)). Także Izba Orzekająca ma w trakcie postępowania nie tylko szanować prawa oskarżonego, ale także uwzględniać ochronę ofiar i świadków (art. 64.2), a w razie konieczności, wykonując swe funkcje przed czy w czasie rozprawy, zapewnić tę ochronę (art. 64.6(e)).

Najważniejsze jednak postanowienia znajdują się w art. 68 Statutu, który zatytułowany jest *Ochrona pokrzywdzonych i świadków i ich udział w postępowaniu*. Jeśli chodzi o samą ochronę, to postanowienia te nawiązują do doświadczeń i regulacji MTKJ, a więc Trybunał musi podejmować odpowiednie środki w celu zapewnienia: bezpieczeństwa, dobrego stanu fizycznego i psychicznego, godności i prywatności pokrzywdzonych i świadków, biorąc jednocześnie pod uwagę okoliczności takie, jak: wiek, płeć, stan zdrowia, charakter zbrodni, zwłaszcza gdy dotyczy to przemocy seksualnej lub związanej z płcią albo przemocy wobec dzieci (ust. 1). Istnieje również możliwość prowadzenia postępowania *in camera* jako sytuacji wyjątkowej od zasady jawności postępowania, co zwłaszcza powinno mieć miejsce, gdy

⁶⁴ Polskie tłum. w: M. Płachta: *Międzynarodowy Trybunał Karny*. T. 2. Kraków 2004, s. 302.

mowa jest o przemoc seksualnej lub wobec dziecka, a pokrzywdzeni czy świadkowie składają zeznania (ust. 2).

Dalsze postanowienia Statutu dotyczące sytuacji pokrzywdzonych przed Trybunałem odnoszą się do ich udziału w postępowaniu we własnym imieniu. I tak, również w tym przypadku można wskazać kilka artykułów. Już w fazie postępowania przygotowawczego pokrzywdzeni mogą składać oświadczenia do Izby Przygotowawczej, jeżeli prokurator złoży do Izby wniosek o wszczęcie takiego postępowania (por. art. 15.3). Pokrzywdzeni mają także prawo przedłożyć Trybunałowi swe uwagi w postępowaniu dotyczącym jurysdykcji lub dopuszczalności, prowadzonym na żądanie prokuratora (por. art. 19.3). Z kolei art. 68 w ust. 3 postanawia, że „w przypadku, gdy zostały naruszone osobiste interesy pokrzywdzonych, Trybunał zezwala na przedstawienie i wzięcie pod uwagę opinii i interesów pokrzywdzonych na takim etapie postępowania, jaki Trybunał uzna za stosowny, oraz w sposób, który nie narusza praw oskarżonego i wymagań rzetelnej i bezstronnej rozprawy. Opinie i interesy pokrzywdzonych mogą być przedstawione przez ich pełnomocnika, jeżeli Trybunał uzna to za stosowne [...]”. Jak do tej pory z takiej możliwości skorzystano tylko raz, i to w fazie postępowania przygotowawczego, co nie jest dla Trybunału wiążące, jeśli chodzi o wspomniany udział pokrzywdzonych w fazie zasadniczej procesu⁶⁵. Trybunał stwierdził między innymi, że interes ofiar związany jest z prowadzonym śledztwem, dlatego ich udział w tym stadium postępowania może przyczynić się do wyjaśnienia faktów i ukarania sprawców zbrodni⁶⁶.

Jak widać, Statut daje Trybunałowi tylko pewne możliwości, wyznacza kierunki działania, nie zajmując się zbyt szczegółowo omawianymi zagadnieniami. Konkretyzacja możliwych do podjęcia działań została ujęta w Regułach, a w przypadku naprawienia szkody — w gestii sędziów⁶⁷. I tak, środki ochrony pokrzywdzonych i świadków przewidziane są w Regułach 87 i 88 (środki specjalne), a samego udziału w postępowaniu — w Regułach od 89 do 93. Jak już wspomniano, są one rozwinięciem postanowień statutowych. Mimo podejścia, we wspomnianych regulacjach, biorącego pod uwagę w znacznie większym stopniu niż trybunały *ad hoc* interes ofiar zbrodni, należy pamiętać, że nadal ich uczestnictwo jest ograniczone. Mają one

⁶⁵ Pre-Trial Chamber I, *Situation in the Democratic Republic of Congo: Public Redacted Version, Decision on the Applicability for Participation in the Proceedings of VPRS 1, VPRS 2, VPRS 3, VPRS 4, VPRS 5 and VPRS 6*, ICC-01/04 (17.01.2006), za: A.-M. de Brouwer: *Reparation to Victims...*, s. 219 oraz G. Gebbie: *The Rights and the Role of Victims Before the ICC*. Referat wygłoszony podczas międzynarodowej konferencji nt. *The International Criminal Court at Work. Challenges and Successes In the Fight Against Impunity*, Berlin 21.—22.09.2007 r.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Zob. także: M. Płachta: *Międzynarodowy Trybunał Karny*. T. 1..., s. 249.

na przykład dostęp tylko do jawnych dokumentów, mogą uczestniczyć jedynie w jawnych przesłuchaniach, nie mogą zadawać pytań świadkom, nie mogą przedstawiać nowych dowodów ani wskazywać na fakty. Ofiara, pokrzywdzony, jest tylko uczestnikiem postępowania, nie jest jego stroną, nie jest drugim oskarżycielem, ale musi być wysłuchana⁶⁸.

Pozostaje jeszcze kwestia naprawienia szkody i dochodzenia odszkodowania (Reguły 94—99). Inaczej niż Statuty MTKJ i MTKR, Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego reguluje również ogólnie kwestię naprawienia szkody wyrządzonej pokrzywdzonym (art. 75). Trybunał może więc określić zasady naprawienia takiej szkody przez przywrócenie stanu poprzedniego, odszkodowanie i zadośćuczynienie. Takie działania Trybunału są możliwe po wydaniu wyroku skazującego wobec osoby, która dopuściła się zbrodni podlegającej jurysdykcji Trybunału. Przyznanie odszkodowania pozostawione jest do wyłącznego uznania sędziów, którzy działają na wniosek albo z urzędu. Wniosek jest składany przez pokrzywdzonego do Sekretarza Trybunału i powinien zawierać — oprócz danych osobowych — także dokładny opis zdarzenia, krzywdy, straty lub szkody oraz konkretne roszczenia, a więc czy pokrzywdzony występuje o odszkodowanie, zadośćuczynienie czy o inną formę wyrównania szkody (Reguła 94). O złożeniu wniosku muszą być powiadomione wszystkie osoby, których on dotyczy, oraz inne zainteresowane osoby lub państwa. Zawiadomieni mają prawo składania oświadczeń w tej sprawie. Podobna procedura ma zastosowanie, jeżeli Trybunał działa z urzędu (por. Reguła 95). Przy ustalaniu wysokości świadczeń odszkodowawczych Trybunał może wyznaczyć biegłych, którzy służyliby pomocą w ustalaniu zakresu i stopnia szkody, straty lub krzywdy wyrządzonej pokrzywdzonym, a także zaproponowaliby różne możliwości co do rodzaju i formy świadczenia. Na tym etapie wszystkie zainteresowane osoby i państwa mogą zgłaszać uwagi dotyczące raportów biegłych. Odszkodowanie może być przyznane indywidualnie lub rozpatrzone zbiorowo (por. Reguła 97). Indywidualne świadczenia odszkodowawcze są przyznawane bezpośrednio od skazanego (Reguła 98). Przekazanie odszkodowania, w określonych przypadkach, może nastąpić za pośrednictwem Funduszu Powierniczego (por. Reguła 98), którego utworzenie przewiduje art. 79 Statutu⁶⁹.

Regulacje Statutu i Reguł są pierwszym tego typu rozwiązaniem, w którym pokrzywdzony może przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dochodzić swych roszczeń wobec osób fizycznych, a nie wobec państwa, jak

⁶⁸ G. Gebbie: *The Rights and the Role...*

⁶⁹ Więcej na ten temat: J.R.W.D. Jones: *Protection of Victims and Witnesses* oraz C. Jorda, J. de Hemptinne: *The Status and Role of the Victim*. In: *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. Vol. 2. Eds. A. Cassese, P. Gaeta, J.R.W.D. Jones. Oxford 2002.

to ma miejsce w przypadku naruszeń praw człowieka⁷⁰ w ramach istniejących systemów, przewidujących taką możliwość.

Zakończenie

W funkcjonujących regulacjach widać wyraźną ewolucję od szczątkowych, często kontrowersyjnych, postanowień odnoszących się do ofiar (pokrzywdzonych) i świadków po unormowania bardziej wychodzące naprzeciw interesowi i potrzebom tych, których zbrodnie dotyczą w najwyższym stopniu i dotknęły często w nieodwracalny sposób.

Całkowitą nowością w prawie międzynarodowym jest możliwość dochodzenia przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym restytucji, odszkodowania lub zadośćuczynienia od sprawców zbrodni skazanych wyrokiem Trybunału. Jest to pierwszy znaczący krok ku międzynarodowemu wymiarowi sprawiedliwości bardziej zorientowanemu na pokrzywdzonych (*victim-centred*), a nie — jak do tej pory — na sprawców zbrodni. Kolejnym przełomem może się również okazać uznanie ofiary jako równoprawnej strony w procedurze karnej. Jak wiadomo, statuty omawianych trybunałów karnych, w tym także MTK, takiej możliwości nie przewidują. Wyjątek stanowią tu Specjalne Izby Sądów w Kambodży. Statut MTK daje jedynie — a może aż — ofierze prawo udziału w postępowaniu obok oskarżyciela (nie na prawach strony) oraz zgłaszania Trybunałowi uwag i opinii. Te regulacje, a także szeroki program wsparcia dla pokrzywdzonych stanowią ważne elementy, które mogą stworzyć w przyszłości z Międzynarodowego Trybunału Karnego pierwszy międzynarodowy system wymiaru sprawiedliwości zorientowany na ofiary, ich prawa i interesy⁷¹. Jednak największą niewiadomą pozostaje na razie praktyka. Czy Trybunał będzie korzystał i w jaki sposób z istniejących regulacji, pokażą zapewne pierwsze rozpoczęte już postępowania.

⁷⁰ M. Płachta: *Międzynarodowy Trybunał Karny*. T. 1..., s. 906.

⁷¹ A. Michels: „*As If It Was Happening Again*”: *Supporting...*, s. 144—145.